

דב סדן:

בעל סיפורי-המעשיות*

פניו מלאות ועיניו מאירות ולבושו ארוך מעשה משי, והאחר פניו מועטות ועיניו עצבות ולבושו קצר מעשה-בד, ולאחר ששמעו מפי הגדולים, אלה דודינו ודודותינו, מה ששמעו, פנו גם אליו הקטנים, הצנופים מעט, ובבקשם, כנראה, להטור-תנו מוכר התלאות, הטו שאלותיהם אלינו לצד אחר, והאחד פתח בלשון: קינדערלעך [= טפליא] ושאל לפרשת השבוע. לפי שהייתי הגדול שבאחי עניתי משמם שלא למדנו, אך פירשתי שמה. שאל האחר: אם לא למדתם, כיצד אתם יודעים. השיבותיו, בשבתנו בשדה ועשינו בה תפילה וגם קראו את הפרשה, ואף שלא היתה זו אלא קריאה בעלמא, היו דודינו חלוקים, שדודנו אחד אמר כי אף שיכול היה לקרוא את הפרשה על פיו, באין ספר תורה עמנו, ראוי לקרוא מן החומש שהיה עמנו, ולא לפסוח על תיבה ולעבור על לא תגרעו, ודודנו אחר אמר, כי לפי שהוא יכול לקרוא את הפרשה בעל פיו ראוי לקרוא כן מלקרוא בחומש, שמתוך שהוא שונה מספר התורה יש בקריאה מתוכו אבק של לא תוסיפו. צבטני בעל הלבוש הארוך צביטה של חיבה ואמר: וועסט עסן פורים אין סוכה [= תאכל בפורים בסוכה], נתעורר בעל הל-בוש הקצר ושאל: וואס מיינט עסן פורים אין סוכה [= מה פירוש אכילה בפורים בסוכה]. עניתי, כי ודאי דבר של ליצנות הוא. נתחייך בעל הלבוש הארוך והסביר דעתו, לאמור: מכאן אמרו, כי לעתיד לבוא כל המועדים בטלים חוץ מפורים, ומכאן אמרו, כי לעתיד לבוא צדיקים יושבים בסוכה העשויה עורו של לויטן, וקושיה היא אימתי יושבין, הוה אומר בפורים, וסיים, כי גם זה דבר של ליצנות. אמר בעל הלבוש הקצר: נו, אודאי, והסביר דעתו גם הוא, לאמור: מימרה זו לא דבר תורה הוא אלא דבר הדיוטות שמי שנתפס בקלקלתו אומ-רין לו: דו וועסט זיצן פורים אין סוכה, ולשון סוכה לשון בית האסורים, דהיינו כי ביום שהוא יום שמחה וריווח יהא חבוש ויהי לו התג-לתגא.

לא ידעתי, מי הוא הצמד הזה ואף לא שאלתי להם, אבל דמותם נחקקה בי, ולימים, כשראיתי את ר' מאיר שפירא, ובוורשה ראיתי, הכרתי בו את האחד, וכן כשראיתי את ר' מרדכי בן יהונקאל, ובלבוב ראיתי, הכרתי בו את האחר, ועדיין לא הבנתי, מה שהובן לי לשנים, כי המקרה שגילם לי בראשונה, גילם איש איש בייחודו, שהראשון, שעתידי היה לבנות ישיבת חכמי לובלין, מימרת-עם נתפרשה לו כדרך שהיא ראויה להתפרש למרן דהלכתא, והאחרון, שעתידי היה לבנות אוצר סיפורי המעשיות, מימרת-עם נתפרשה לו

א

רבים ומרובים היו שהכירו והוקירו את ר' מרדכי בן-יהונקאל, מהם ריעיו הוותיקים, מהם תלמידיו הוותיקים, וודאי נמצאים בכללם המיטיבים לעשות לו נפש, וראש להם אלה, שבאו לאסיפת זכרון זו לספר לנו מקצת מדרגותיו ואורחותיו, והדב-רים ששמענו מפייהם נאים ועריבים, ואם נצטרפ-תי להם, אף שצער הייתי מלהיות לו עמית, וזקן הייתי מלהיות לו תלמיד, הצטרפותי, וביותר עמידתי בראש המדברים בו, צריכה התנגלות. ומה התנגלותי, שאני בבאי אסיפת האזכרה מן המעטים, העשויים לראותו ולהראותו, כפי שני-טע במחצבתו ועלה מתוכה, הלא היא עיירתי-מולדתי; ולא סגולה היא לי שניחתי בה לראותו ולהראותו כן, אלא זכות היא לי שנתגלגלה לידי, ולפי שנתגלגלה בקדמת-געוריי, זכרונה וזכרה עשו בי רושם שאין לו מחיקה.

נער הייתי, על סיפה של שנת בר-מצוה, שמחמת יתמותי הקדימה, ואימי המלחמה, מלחמת העולם הראשונה, הגלוגי בכלל משפחת אמי חורגתי עליה השלום מעיר מולדתנו השרופה והשדודה, ולאחר שלושת ימי טלטול ונדודים צידדנו לדרך-חול טובענית והגענו לעיר-מיצער, קהילת-יש-ראל קטנה, הקרויה על שם אדמת-החימר גלינא, ואך הגענו אליה ומרוב ליאות ישבנו בשולי רחובו של השוק, נקהלו עלינו רוב אנשים ונשים, אלה בהולים לשמוע מוצאותינו ומתאנ-חים על כל שמועה ושמועה, מה עלה לה לעירנו, קהילת ברודי המהוללה, שבניה נמלטו ממנה מחמת המציק, ואלה כמתחרים זה בזה, מי יזכה לקיים בנו מצות הכנסת אורחים, ולהביאנו אל תחת צל קורת גגו ולערוך לפנינו שולחן, ובהיודע להם, כי קרובים לנו, מיהרו להבהילם אלינו, ועתה קצתם נתפורו אילך ואילך וקצתם הוסיפו שאלותיהם, כנראה גם מתוך צער, למה שאירע לנו תמול-לשום, גם מתוך חרדה, למה שאירע להם עצמם מחר-מחרתיים, וכשנתפורו גם הם, נשארו שני אברכים בשנות-העמידה, האחד

* דברים באזכרה בבית-הכנסת 'ישורון', י"ם.

כדרך שהיא ראויה להתפרש למרן דאגדתא. אכן לימים, כשטיילתי עם ר' מרדכי בן-יחזקאל ברעובה של ירושלים והזכרתי אותו ענין לפניו ראיתי, כי זכר יפהיפה אותה השיחה עם הנערים הפליטים, וכמה סימנים נתן לכך ועיקרם שכל שכרוך בפורים זכור לו, שאמנם יום לידתו ביום לידתו ופטירתו של משה רבנו, אבל יום כניסתו בבריתו של אברהם אבינו בפורים היה ונקרא שמו מרדכי. אמרתי לצרפו לאגודת ילידי פורים, שאף אני נמנה עמהם, בשנה שאינה מעוברת, ושנתאגדה בראשותו של סאמי גרונימן, סירב: אומר יום הולדתי עיקר, הרי הוא כרוך בשמו של משה רבנו, אומר יום בריתי עיקר, הרי הוא כרוך בשמו של מרדכי הצדיק, ומוטב שלא אכריע ביניהם, שלא יתלו בי הפתגם השגור בעם: הלך משה מרדכי. אבל הודה כי אפשר שמו ויומו גרמו, שנמשך לאוירתו ומוגו של תרגום שני, אבטיפוס של סיפורי-מעשיות.

ב

נחזור לימי-הנעורים, ימי ישיבתנו באותה עיירה קטנה-נער הייתי, אבל נתתי לבי ועיני עליה, שהיתה לי כחידוש מפנים לחידוש: כל עצמה שיעורה כרחוב או רחובותיים בעיר מולדתי ולא יחסר כל בה: בית כנסת נאה, שבנאו או חידשו הגביר ר' חיים ברייטמאן מטרנופול, חותנו של הרב הצעיר, הנודע בשם העילוי משוץ-הוא-הוא ר' מאיר שפירא, שהקים פה ישיבה, ויש בה בית-עם נאה, ההומה עתה פה ישיבי מלחמה, אך בו מדור לחברת ציון ולבית הספר העברי, והוא קבוע ועומד ברחוב, ששלטו בלשון האוקראינית מכריו עליו: אוליצ'א טעאדארא הערצ-ליא, כלומר: רחוב תיאודור הרצל, והוא היחיד בכל הגלויות, ובו בית ספר עברי, שמורים נחשבים שימשו בו, כגון ר' יוסף אוימנסקי, ויש בה אפילו הוצאת ספרים, שבה הוציא ר' אשר בוכיבנדר (כורך) קונטרסים, כגון מחברתו העב-רית המנוקדת של צבי שרפשטיין על ביאליק, או מחברתו היידיית של י.ח. ברנר על מאפו, וכן ספרים כגון המחזה של הרצל "הגיטו החדש" בתרגומו של ברנר גם הוא. אחד עשר הימים, שישבתי באותה עיירה, חקוקים בלבי ואני רואה אותה על חנה, וכל מה שהייתי לימים שומע בה ועליה, הייתי רואה אותו נטוע בה וצומח מקרבה והייתי כמוסיפו למשבצת רשמי ההם, כגון מה ששמעתי מפי מורי ר' מאיר בלבן, ששימש פה בהוראה, או מה ששמעתי על הסופרים שעלו מקרבה, - אבא שטולצנברג, שמואל נאדלר, יר-מיה השלס, אפרים פוגלפנגר וכיוצא בהם. אבל כסמלה נחשב לי ר' מרדכי בן יחזקאל, ולא

נחתי עד שידעתי דרכו בה ומתוכה. מבני עניים היה שמהם תצא תורה, ולא על דרך המליצה השגורה, שכן אמו שנתאלמנה היתה שרויה בעניות מנוולת, ובה היתה העיירה יוצאת חובת צדקה, שהיתה מחזרת על פתחיה, ובלבד שתגדל את ילדיה הקטנים - מרדכי, שכבר ידענו מקור שמו; וחנוך - כל שנקרא בסביבתנו כן מקור שמו ידוע, והוא הצדיק מאולסק בעל "לב שמח", ותחנכם לתורה וליראה. הרבה חרדה אותה צדקת לשלום בניה, שכן קודם שנולדו ילדה כמה פעמים לריק, שהילודים לא נתקיימו ונטרדו בינ-קוותם לעולמם, וגם כשוכחה, כהבטחת הצדיק הנזכר, לגדל את בכורה, כמשאלת לבה, ונתפרסם כעילוי, לא הניחה את חרדתה ומתוך חשש עיין הרע תלתה בצוארו כקמיע שן-זאב גדולה, והוא בוש בה, אבל נשאה, ואף כשחבריו בבית המדרש אמרו לו, כי יסיר את השן או יחביאנה מתחת לכותנתו והם מזהירים אותו על בוא אמו, שהיתה מביאה לו סעודת יומן, אמר: גם בהעד-רה אני חייב בכבודה, ורצונה כבודה, וחלילה לי לכזב לה. מה תימה, כי לימים, בשבתו לרגל לימודו בוינה, וכבר עמד על סיפה של בחינה, הרי עם רציחת הארכידוכס ואשתו, תואנת המל-חמה, הניח את הבירה ושב לעיירה להיות עם אמו. והדברים צריכים הדגשה - בעצם הימים ההם היתה בסביבתנו זרימה בהולה ממזרח מער-בה, כל שהיה בידו נטש עיירתו וברח, מי ללבוב הקרובה יותר מי לוינה הרחוקה יותר, ושמה אמנם נמלט רב העיירה למחרת זימונו, ואילו הוא, הבן הנאמן, חזר אל אמו להיות עמה בימי כיבושה של העיירה ושריפתה.

ג

מי שקרא את האבטוביוגרפיה של ר' מרדכי בן יחזקאל, שנתחברה כדמות אגרת לג. קרסל שיא-ריך ימים, ושלא הותר פירסומה בחייו, ונדפסה זה מקרוב בקצת שמיטות ב"דבר" ובשלימות תלמודו, משיכתו אחרי הציונות, כדרך שנמשכו טובי בני הנעורים בעיירה, שהיתה בזה שם-דבר, - (ובכללם וראשם אף אחיו, חנוך, שהיה עם אנשי העליה השנייה וישב בארצנו, וסופו השתקע באמריקה) - אך הוא גם ידע, מה תפקיד נועד בהכרעת דרכו לר' אליעזר מאיר ליפשיץ, שהיה לא בלבד פטרונו אלא פטרונה של חבורת סופרים וחכמים מובהקים, אלה טובי כשרוניה של בני גליציה בספרות העברית המור-דרנית. אך, ברשותכם, אוסיף מה לידעתו, וביר-תר שאיננו כלול באוטוביוגרפיה. ראשית, אזכיר איך היתה ההתחלה - משעלה ר' מרדכי בן-

פורי אגדה וסיפורי מעשיות, - ומי כר' מרדכי בן יחזקאל, מחבר המחקר המצוין על מקורות "ויחי היום" ידע זאת - אך האמירה הזאת, גם כעיקרה גם כשינויה, חלה לא בלבד על ביאליק, אלא גם על אחרים, שעשו בסיפורי מעשיות ועשום יפים יותר, אך לא טובים יותר - והכוונה היא לא בלבד לברדיצ'בסקי ולבובר אלא ביחוד לעגנון, וביותר אם נמיר את צמד התיבות: טו-בים יותר בצמד-תיבות: נאמנים יותר. היא-היא הנאמנות לשני היסודות של סיפור העם, היסוד של הסיפור והיסוד של העם. מבחינה זו יש לו לר' מרדכי בן יחזקאל בן תחרות יחיד, והוא אמנם ביאליק, ואף זה לא בסיפורי העם אלא בשירי העם, שהם אמנם יפים יותר, מכפי נוסח-תם המקורית באוסף גינצבורג-מאָרק, אבל הם טובים כמותם, מהיותם נאמנים להם עד-תוֹם.

ובמה ניפלה בעל סיפורי המעשיות - בכוחו לוו-תר על עצמו באופן שאינו מבליטו אלא מבליטו, ואם להיעזר בדוגמה של השוואה מצויה, הריהו השוני שבין אמנות ראוונה לבין אמנות פירנצה, והיא יכולת שכמעט לא תובן בדור של בילוט ייחוד וייחודים, היוגק מתחמומו של דור האינדי-וידואליות. לא שלא היתה בו אינדידואליות, שהרי דיה קריאה של שתים שלוש שיטות בסי-פורי, שנדע כי היא הרצאתו שלו ושלו בלבד, אבל אין אותו רושם מוחה רושם ברור כמותו, כי סיפור העם הוא. ודאי כי ידע מה שידוע לכל בר-בי-רב, כי אין העם עושה לא שירים ולא סיפורים, אלה ואלה מעשה יחידים הם, אולם אלמוניותם או שיכתתם מניחה להם ליצי-ריהם שייצאו מרשותם, רשות היחיד וטביעתה, וייכנסו לרשות גדולה יותר, רשות הרבים העו-שים בהם, לפי טעמים ומוגם, על דרך התוספת והמגרעת, על דרך העיקום והפישוט, על דרך הסיתות וההקצעה ועל דרך השיבוך והמירוק, ומתוך כל הגלגולים וגלגולי הגלגולים עולה מעשה קדירא דבי שותפי שכל טעמי חמימא וקריא ממוזגים בו להפליא.

ד

אמרו עליו על מרדכי בן-יחזקאל, כי לפי פעלו ניכר, כי תמימות היתה בו, אך דין לדייק ולומר, כי יותר משהיתה בו תמימות של הבנה, היתה בו הבנה של תמימות, שכן הכתובת שפעלו היה מכוון אליה היתה, אמנם, רבת-פנים, אך במיוחד כיוון לשני סוגים מסויימים בה, ויעיד על כך מעשה שהיה: הוצאת "דביר" שקלה, אם לא כדאי להוציא את סיפורי-מעשיותיו בכרך גדול אחד, כדרך שהוציאה כתביהם של כמה מסופרי-המופת, ולא נענה לה ר' מרדכי בן-יחזקאל שא-

יחזקאל בנתיבה של הציונות והעבריות, טרח לקנות לעצמו ידיעה יסודית בספרות העברית בדורות האחרונים, כדרך שטרח לקנות לעצמו ידיעה יסודית בספרות העברית בדורות הראשו-נים, והתרעה בעיירתו עם האברך הירא והמש-כיל ר' הילל פינלס, שגם הוא גם רעיתו השכי-לו בשמושה של לשוננו בכתב, ולימים אף בעל פה. והנה יצאה מרת פינלס, אשה עדינה ויפה, למקום המרפא טרוסקאווצה, שאף ר' אליעזר מאיר ליפשיץ התרפא בו, לרגל חליו, ובדרכם לנאפטוסייה - מקום שתיית מי המרפא - היו מגלגלים שיתתם בעברית. פעם אחת הראתה לו גלוית-דואר צפופת-אותיות, שנכתבה בידי צעיר בעיירתה, מרדכי, המכונה מוטק, הלפון, קראה ונפתע לטיב סגנונה ויפיו, אמר לה: למען השם, בשוכך תשלחי אלי צעיר זה. היא עשתה כן והצעיר מיהר ונסע לבובה ונסיעתו הכריעה על דרכו, שנמצא לו דואג ומיטיב, שעינו לא הטע-תו, והיה מומחה לשלות את בעלי הסגולה מקרב אחיו בני גליליותיו. וכדרכו של ר' אליעזר מאיר ליפשיץ - אומר ועושה: כשם שהוליך את הצעיר המחונן אל לפני נדיב, הוא ר' שלמה בובר, שיתמוך בו והוא אף תמכו, כך הוליך פרי רוחו אל עורכו של "השלוח", ועמד לימינו וכשם שהביאו לברליון, בימי שבתו שמה, כך הביא אותו לירושלים, והעמידו על דוכן ההוראה בס-מינר למורים שבהנהגתו, לטוב לו ולתלמודו ולתלמידיו, וכל ימיו לא זזה ידו מידו. והוא-הוא שעודדו לעשות לסיפורי-העם, איסופו ועיבו-דו, עד היות אוצרו הגדול והנפלא, אוצר סיפור-רי המעשיות, בידנו. אמת, באותו ענין עמד לו עוד מעורר נחשב, כי מי לנו גדול כביאליק, שהיה מעודדו, ומאד נפלאה הגדרתו: איך וואלט עס געמאכט שענער, אבער איר האט עס געמאכט בעסער, לאמור: אני הייתי עושה אותו יפה יותר, אך אתה עשיתו טוב יותר. בעל סיפורי מעשיות מביא דברים אלה באגרת האו-טוביוגרפיה שלו, אבל אנו שמענום שנים קודם פירסומה - בנאומה הנפלא עם מתן פרס לו, - ואח-לפיה לו היה מרדכי גם הוא, הוא מרדכי בובר - והוא, ר' מרדכי בן יחזקאל, סיפר גם בשבחו של מי שאותו פרס נקרא על שמו, הוא ביאליק, גם בשבחו של זקן חברו לפרס, ר' שלמה בובר, שתמיכתו עמדה לו למספר, שיכול לילך לברן שבה למד הרבה, והכיר אנשים הרבה, ועיקרם טובי סופרי העברים.

אמירתו של ביאליק: איך וואלט עס שענער געמאכט, דהיינו: הייתי עושה יפה יותר, ניתן להמירה באמירה: איך האב עס שענער געמאכט, כלומר: עשיתי יפה יותר, כעדות טירחתו בסי-

מר : מי קורא סיפורי מעשיות? הווה אומר : ילדים וזקנים, ראשונים, שדרכם לקרוא בשיבה, כשספרם ניצב לעומתם, אין כוחם לשאת כרך גדול כזה, אחרונים שדרכם לקרוא בשכיבה, כשספרם מוטל מעליהם, אין כוחם לשאת כרך כבד כזה, ואילו בני-עמידה, שכוחם יפה לכך, אינם קוראים ספרים בכלל, וסיפורי מעשיות לא-כל-שכן. שאלתיו : ילדים וזקנים למה ; השיב : ילדים – כל הבלי העולם ופיתוייו כבר לפניהם, זקנים – כל הבלי העולם ופיתוייו כבר מאחוריהם, שעל כן גם אלה גם אלה פתוחים בפני האמת, ואין אמת כאמתה של אגדה.

ואם לתמימות, הרי עוד תמימות היתה בו, זו שמובנה שלימות, שידע ידיעה שלימה סיפור וסיפור, מקורותיו מבית ומחוץ, והיה מגדולי הבקיאים במסכת זו לסוגיותיה, ולא בלבד ביש-ראל אלא גם בעמים. ידיעתו זו, ששימשה להלכה את פירוקו של סיפורי-המעשה למקורותיו מבית ומחוץ, שימשה למעשה את תשלובו במקורו ותיו ; והוא, המחבר והמשלב, היה להלכה מעל העם המספר, אך למעשה היה בתוך העם המספר, כאחד העם המספר. דבר כזה ובמידה כזאת לא ידעו בני דורו, ששלחו ידם ללוש בחומר הזה, ואם הטילו נעימה של זלזול או פלסו נעימה של רטינה לעומתו, הרי לאמיתו של דבר, היתה זו תרעומת על עצמם, שאין כוחם ככוחו, והוא כוח שקיים את עצמו, אף שהיה עשוי כסתירה ממנה ובה – יודע את החוליות שנתלקטו ממקומות שונים ומזמנים שונים ויודע את השל-

שלת שנתלכדה ומסייע להשלם-ליכודה, ואף שההשלם הוא מלאכת עצמו, הוא עצמו יותר מעצמו, כולל מעצמו.

ה

לפי שעיקר דברינו הוא ר' מרדכי בן-יהונתן אלא אין בידנו לדבר על חוג שבתוכו ניטע ומתוכו נצמח, שכן כל בני החוג הם, איש איש, כמוקד לעצמו, ועל כן יהיו דברינו מעטים – תבורת הסופרים והחכמים היא, בני גליציה, שלא יצאו משיטתם של הדורות הראשונים, היא שיטת התורה הקדומה, אף שנכנסו לשיטתם של הדורות האחרונים, היא שיטת הספרות המודרנית, וכשם שהם אבר מאבריה של זו כך הם אבר מאבריה של זו. כפל-שילוב אורגאני זה אין לפרנסו לפי הסיסמה השגורה ושלטה התלוי על גבה : תנועה דתית-לאומית וכדומה, אדרבה גילויי הספרות, המבצבים ועולים בתחומי התנועה הזאת ואגפיה, רחוקים מאורגניות זו, ויותר שיש בהם מן המיוזג יש בהם מן ההלחמה, ואינם דומים כלל לצביון האישיים ההם – שהעז והמסור כך שבהם היה ר"מ לייפשיץ, החם והתמיים שב-הם ר' יוסף זליגר, המגוון והמענג שבהם ר' בנימין, המורכב והמושלם שבהם רש"י עגנון, המחמיר והקפדן שבהם ר' חנוך ילון, והירא והשלם שבהם ר' מרדכי בן יהונתן, זכר אי-שיותם לברכה וזכר פעלם לנחלה.

ירושלים, שבט תשל"א